

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Potencjał pogranicza polsko-czeskiego a poczucie tożsamości jego młodych mieszkańców - próba poszukiwania związków - pedagogiczne implikacje

Author: Jolanta Suchodolska

Citation style: Suchodolska Jolanta. (2011). Potencjał pogranicza polsko-czeskiego a poczucie tożsamości jego młodych mieszkańców - próba poszukiwania związków - pedagogiczne implikacje. W: Z. Kłodnicki (red.), "Pedagogika a etnologia i antropologia kulturowa : wspólne obszary badań : praca zbiorowa" (S. 82-100). Cieszyn : Uniwersytet Śląski

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

JOLANTA SUCHODOLSKA

Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji
Uniwersytet Śląski
Cieszyn

Potencjał pogranicza polsko-czeskiego a poczucie tożsamości jego młodych mieszkańców – próba poszukiwania związków - pedagogiczne implikacje

*Tożsamość jest problemem; nie mamy pewności,
czy nie stanowi ona w ogóle iluzji.
Nie wiemy też dobrze jak należy ją rozumieć,
co to właściwie znaczy być sobą,
dlaczego owej sobości szukamy,
czy jest ona dla nas jakąś wartością,
a jeżeli tak, to dlaczego...”*

B. Skarga

Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie poświęcone jest rozważaniom na temat współczesnych wyznaczników procesu kształtowania się tożsamości młodego pokolenia. Elementem porządkującym - w pewien sposób – społeczne doświadczanie młodych ludzi jest zamieszkiwane przez nich Pogranicze, będące jedną z ważnych płaszczyzn codziennych interakcji (czasami dosłownych, a czasami rozwijających się na poziomie stanów gotowości do autonomicznego kontaktu z odmiennością). Funkcjonowanie człowieka na obszarach zróżnicowanych kulturowo przejawia się w różnych formach zachowań, które – ze względu na indywidualne potrzeby – manifestują jego emocjonalno-społeczny stosunek do możliwości, jakie postrzega w swoim środowisku. W celu wskazania głównych przejawów tych społecznych zachowań (z jednej strony rozumianych

jako dążenie do niepowtarzalności i odrębności, z drugiej jednak – jako gotowość do podzielenia społecznych i kulturowych wzorów zachowań oraz efekt dążenia do wspólnych celów życiowych), zasadne wydaje się przybliżenie używanych w opracowaniu kategorii pojęciowych - Pogranicza i tożsamości - wraz z próbą wskazania ich przydatności w dalszych analizach.

Pogranicze – jako przestrzeń transkulturowa

Termin „Pogranicze” określany bywa w literaturze przedmiotu w sposób wieloznaczny i niejednorodny – głównie z uwagi na fakt, iż istnieje wiele kryteriów jego postrzegania i interpretacji. W literaturze przedmiotu dostrzec można wiele propozycji ujęcia kwestii Pogranicza (Pograniczy), z uwzględnieniem różnych kryteriów opisu¹. Wyprowadzając wnikliwą analizę dotyczącą rozumienia Pogranicza, jak i wieloaspektowych uwarunkowań jego funkcjonowania, można zauważyć, że tam, gdzie mówi się o Pograniczu w pewien naturalny sposób wyznacza się granice między tym, co nasze a co obce, jednak coraz częściej nie w wyniku dyskryminacji obcości, tylko „z naturalnej potrzeby wyznaczenia naszego” (Simonides, 2003:19). Pogranicze to szczególne „miejsce kontaktu różnych grup, charakteryzujących się odmiennymi tradycjami kulturowymi, systemami wartości” (Kantor 1996:113), językiem komunikacji, czasami także odmiennym wyznaniem; jest to „obszar pewnego półcienia, przestrzeń, na której występuje przenikanie i wzajemne przeplatanie się różnych ludzkich zbiorowości i ich kultur” (Babiński 1997:49), obszar bogaty w pewnego rodzaju „napięcie duchowe”, wynikające ze wzajemnego przyciągania się i odpychania, a zatem obszar „różnicowań, inności i odmienności, gdzie możemy porównywać, odkrywać, wykazywać zdziwienie, negocjować” (Nikitorowicz 1995:11). Ujęcie to stanowi swoistą oś, wokół której oscyluje trojaki sposób traktowania tej kategorii kulturowej: - jako obszaru (terytorium), na którym dokonuje się określony typ współżycia dwóch lub większej liczby grup etniczno-kulturowych; - jako obszaru ukształtowanych historycznie i kulturowo, zróżnicowanych emocjonalnie kontaktów i form współżycia między przedstawicielami dwu lub więcej grup kulturowych (mniejszościowych i większościowych); - jako kategorii specyficznej świadomości jednostkowej i zbiorowej mieszkańców Pogranicza (Bachtinowskiego bycia „pogranicznego” (Witkowski 1990:52)), będącej konsekwencją długotrwale przebiegającego procesu wzajemnego zderzania się i przenikania różnych kultur (Sadowski 1992).

Opisując pogranicze polsko-czeskie korzystam z połączenia dwóch głównych kategorii opisu Pogranicza wymienianych przez A. Sadowskiego, który obszar ten traktuje jako historycznie i kulturowo ukształtowane terytorium, na którym dokonuje się określony typ współżycia dwóch lub większej liczby grup etniczno-kulturowych, a ponadto - w konsekwencji długotrwałego zderzania się i przenikania różnych kultur – obszar ten zamieszkiwany jest przez zbiorowości o specyficznej świadomości

1 Kryteria opisu pogranicza wyróżnić można tu m. in. w opracowaniach: G. Babińskiego, A. Jagielskiego, J. Chlebowczyka, S. Lisieckiego, H. Rusek, R. Kantora.

jednostkowej i zbiorowej² (Kantor 1997:199). Można zauważyć, że na każdym obszarze pogranicznym, będącym swoistym obszarem komunikacji i form współżycia między poszczególnymi grupami kulturowymi (zróżnicowanymi kulturowo, często także etnicznie), owo zderzanie i przenikanie (mieszanie się) kultur i niesionych przez nie wartości uwidacznia się w życiu społecznym i kulturze społeczności Pogranicza, oddziałując na wartości, postawy oraz zachowania społeczne. Z jednej strony dostrzega się tu bogactwo kulturowe Pogranicza, wygenerowane przez intensywne kontakty międzyetniczne, z drugiej zaś – tendencje do konfrontowania, a nawet ofensywy w zakresie zabiegania o przestrzeń dla własnej kultury (i mikrokultury) celem zapewnienia trwałości postaw i wartości podzielanych przez członków danej grupy kulturowej. Owe, przebiegające na Pograniczu procesy promieniowania oraz wzajemnego przenikania różnorodnych wpływów kulturowo-cywilizacyjnych, językowych, migracyjnych (i politycznych), będące na ogół transgranicznym odzwierciedleniem procesów czy przemian ekonomicznych i społeczno-kulturowych w głębi danego społeczeństwa (i terytorium państwa), rodzą również nowe dla jego mieszkańców wzory życia społecznego, kształtując świadomość odmienną od tej, która charakteryzuje środowiska jednorodne (Sadowski 1991:10-11)³. Transgraniczność miejsca i przestrzeni, będąca efektem sąsiedztwa, oznacza wzajemne oddziaływania społeczeństw na co dzień. Zderzenie kulturowe ma zatem często swoje odzwierciedlenie także w aspekcie gospodarczym i ekonomicznym, wzorach zachowań kulturowych (Rusek 1997), modelach życia społecznego, politycznego, wartościach, postawach i planach życiowych (Jasiński, Lewowicki, Nikitorowicz 1998; Simonides 1994). Płaszczyznę tę można uważać za jedno z istotnych kryteriów służących opisowi pogranicza polsko-czeskiego, a także tło analiz dla wybranych kwestii kształtowania się tożsamości mieszkańców Pogranicza.

Tożsamość

Pomimo, iż zainteresowanie środowisk naukowych tożsamością ma już swoje tradycje, zauważa się, że w dobie nieustannie zmieniającej się i redefiniującej aktywności w przestrzeni społeczno-kulturowej człowieka - zarówno w ramach mniejszych zbiorowości, jak i większych struktur społecznych (także tych o wymiarze europejskim i globalnym) - kwestie tożsamości młodego pokolenia wywołują nie słabnące zainteresowanie. Oczywiście wydaje się, że zainteresowanie tożsamością wzrasta wraz z procesami różnych zmian społecznych zachodzących we współczesnych zbiorowościach; z jednej strony – współmiernie do potrzeb generowanych kondycją zintegro-

2 Zajmowanie się aktualną sytuacją pogranicza etnicznego i narodowego bez uwzględnienia świadomości i jego mieszkańców - zdaniem R. Kantora - nie wydaje się niemożliwe, głównie z uwagi na fakt, iż współczesne Pogranicza nie są uchwytnie, ani też wyznaczone przez określenie się ich zbiorowości czy jej części.

3 Dowodów tego typu dostarczają także inne opracowania teoretyczne i empiryczne, Por. B. Grabowska: *Przemiany świadomości społecznej młodzieży na pograniczu polsko-czeskim* (na przykładzie Cieszyna). Warszawa 2000, IBE (niepublikowana praca doktorska).

wanej części Europy, z drugiej – wraz z towarzyszącymi jej zjawiskami postępującej globalizacji i unifikacji życia społecznego. Europejczycy nadal stawiają wiele pytań dotyczących warunków adoptowania się do zmieniających się standardów funkcjonowania społecznego i odczuwanych skutków tego procesu. W kontekście oddziaływania tak polikulturowych czynników, model człowieka współczesnego staje się coraz bardziej otwarty i podatny na liczne transgresje. Wraz z opisywanymi zjawiskami we współczesnych społeczeństwach zmianom ulega nie tylko tradycyjne pojmowanie tożsamości, ale również model zachowań behawioralnych związanych w poczuciem tożsamości.

Z całą pewnością tożsamość własna kształtuje się pod wpływem zróżnicowanych doświadczeń indywidualnych, przebiegających zwykle w konkretnych kontekstach społecznych; w toku porównań społecznych między „JA” i „Innymi”⁴ (Codol 1977:5-26) krystalizuje się obraz tożsamości osobistej, natomiast cechy stanowiące o podobieństwie „JA” i grupy („Innych”) stają się komponentami (i determinantami) tożsamości społecznej (Jarymowicz 1988). W ujęciu psychologii społecznej kategoria tożsamości człowieka wydaje się swoistym stymulatorem jego rozwoju: - z jednej strony zapewniającym jednostce określoną ciągłość życia społeczno-kulturowego, z drugiej - z uwagi na społeczny charakter - powodującym liczne jego przemiany; przypisuje się jej zatem również charakter dynamiczny.

Według Z. Bokszańskiego „pojęcie tożsamości jednostki wydaje się niezbędnym, a może nawet zasadniczym narzędziem pojęciowym w analizie sytuacji człowieka w społeczeństwie współczesnym i próbach wyjaśnienia bądź zrozumienia kluczowych fenomenów społecznych naszych czasów” (Bokszański 1998:6).

Współczesna tożsamość kulturowa, budowana coraz intensywniej w płaszczyźnie kontaktu, konfrontacji, negocjacji z odmiennością, permanentnie zaczyna wykraczać poza dotąd oczywiste ramy dotychczasowych przynależności. Potrzeba dystansowania się od uniwersalnych jeszcze niedawno granic w sposobach postrzegania siebie i własnej kondycji społecznej, przebiega niejako adekwatnie do postulowanego modelu życia społecznego, który – w sposób naturalny - ulega licznym przemianom i modyfikacjom. Współczesny człowiek dąży do określenia swojego miejsca w świecie, między innymi dzięki możliwości określenia parametrów adaptacji ekonomiczno-kulturowej, co oznacza, że potrzebuje poczucia własnych szans na rozwój życiowych kompetencji i skuteczności w działaniu. Oznacza to, iż problemom kształtowania i rozwoju tożsamości społeczno-kulturowej towarzyszą zarówno przemiany natury zewnętrznej, związane między innymi z modelem funkcjonowania państwa europejskiego, koniecznością przyjęcia pewnych standardów związanych z uczestnictwem w kulturze zintegrowanej Europy, jak i przemiany natury wewnątrzpochođnej, będące żywą reakcją na kwestie globalizacji i konsumpcji oraz ocenę własnych perspektyw życiowych, związanych np. z rynkiem pracy. Wraz z owymi przemianami zmianom

4 „Inni” to własna grupa odniesienia. Uważa się, że dla tożsamości osobistej cenniejsze jest znalezienie różnic między jednostką a „Innymi” - grupą odniesienia, dla tożsamości społecznej - podobieństw.

ulega również model życia społecznego i kreowany przez społeczeństwa (i mniejsze społeczności) obraz bądź model tożsamości zbiorowej. Nie bez powodu mówi się, że współczesne społeczeństwa żyją obecnie w trzecim stadium tożsamości – jakim jest „tożsamość zmienna” (Kurczewska, 1992:11), ponieważ nie dostarcza ona jednostkom i grupom społecznym jednoznacznych wzorców postępowania, interpretacji symboli i znaczeń w odróżnieniu od społeczeństw tradycyjnych, jednocześnie – nie pozwalając do końca czerpać z nowych źródeł kultury współczesnej, ponieważ niesie ona wiele sprzecznych, nie zawsze bezpiecznych kulturowo identyfikatorów (Szkudlarek 1995). Współczesny człowiek poszukuje, nieustająco przekracza jakieś granice⁵ (Rusek 2003:9), co sprawia, że – szukając nowych kategorii przynależności – usiłuje zapobiec syndromom kulturowego osamotnienia i trudności podejmowania decyzji. Poszukuje własnych sposobów umiejętnego poruszania się w wielokulturowej, a także zróżnicowanej ekonomicznie przestrzeni. Sytuacja doznawania transgranicznego położenia własnego Ja wyzwala często warunki do kształtowania się wielowymiarowej tożsamości, w której ważnymi elementami konstytutywnymi stają się zarówno wspólne i uniwersalne dla całych zbiorowości zachowania społeczne (np. tradycja, wartości symboliczne), jak i te, które wiążą się z indywidualnie obraną drogą życiową, w określeniu której nie bez znaczenia wydają się współcześnie czynniki socjoekonomiczne.

Ważnym czynnikiem kształtowania się tożsamości społeczno-kulturowej jest zatem także rozwój struktury społecznej. W społeczeństwach o prostej strukturze (społeczeństwach tradycyjnych) tożsamość była poniekąd kategorią stałą, w jednoznaczny sposób określającą przynależność do grupy, w której tradycja i kultura (również wyznaczniki) były czynnikiem znaczącym. Jako naturalnie wpisana w losy danej społeczności, stawiała się swoistym atrybutem łączącym jednostkę ze zbiorowością poprzez akt uczestniczenia w niej. Współczesny świat kulturowy i żyjące w nim społeczności mogą dokonywać licznych wyborów. Być może to właśnie między innymi w obliczu dokonujących się wyborów społecznych i postępującego zjawiska dominacji więzi konwencyjnych nad substancjonalnymi (Ossowski 1966) pojawiają się owe problemy identyfikacyjne i tożsamościowe.

Ważną cechą, odczytywaną aktualnie w społecznych zachowaniach tożsamościowych jest zatem elastyczność aspektów identyfikacyjnych. Szeroki horyzont wyzwań globalnych, bezpośrednie dotykane wielokulturowości, m.in. na drodze indywidualnych doświadczeń migracyjnych, prowadzi do obiektywnego uwzględnienia kilku różnych, wcale nie wykluczających się aspektów tożsamości współczesnego człowieka, który określa siebie samego zarówno w kategoriach regionalnych, narodowych, jak i ponadnarodowych - europejskich i globalnych. Dlatego też wielu obywateli danej narodowości równocześnie czuje się np. Ślązakami i Europejczykami, trochę rzadziej Obywatelami Świata.

Przywołane powyżej przykłady, jak również konieczność oddalenia się od stereotypowego rozumienia wyznaczników tożsamości (zwłaszcza takiej, która odnoszona

5 Są to zarówno granice odrębności etniczno-kulturowej własnej grupy, których pokonanie możliwe jest dzięki przyjęciu dystansu wobec stereotypowego myślenia o Innym.

bywa najczęściej do aspektu narodowego i językowo-kulturowego) skłania - w sposób szczególny - do poszukiwania ułatwień empirycznego wskazania wymiarów tożsamości człowieka. Próba takiego zbliżenia się do elastycznego ujmowania wielowymiarowej i trudnej do zoperacjonalizowania kategorii tożsamości, zwłaszcza w odniesieniu do tożsamości człowieka współczesnego (szczególnie ludzi młodych), wydaje się koncept teoretyczny umożliwiający - przynajmniej w jakiejś mierze - poznawanie i identyfikowanie obrazu tożsamości (przejawów tożsamości) za pośrednictwem określonych zachowań. Takie właśnie spojrzenie na kwestie poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych (głównie w płaszczyźnie narodowej) proponuje Tadeusz Lewowicki (Lewowicki 1998; 1995). Skonstruowana przez autora teoria zachowań tożsamościowych (TZT) pozwala przejść od ujęć parcjalnych do całościowego opisu poczucia tożsamości w kontekście podstawowych obszarów jej uwarunkowań. Wyodrębnione obszary tożsamości narodowej stanowią propozycję interpretacji tego złożonego i jakże zmiennego zjawiska. Stanowi swoistego rodzaju ofertę wartą wykorzystania w badaniach nad wielokulturowymi i wielonarodowościowymi społecznościami Pogranicza.

Biorąc pod uwagę fakt, iż na sposoby rozumienia tożsamości nakładają się kategorie świadomości i identyfikacji, wszystkie ważne wątki teoretyczne tożsamości ujmowanej w aspekcie socjologicznym (głównie z uwagi na bliskość terminologiczną) rozpatrywać można z punktu widzenia jej wymiarów, za które - zdaniem T. Lewowickiego - uznać można: świadomość odrębności losów historycznych, odrębności języka i kultury, obyczaju, religii; genealogii historycznej spostrzeganej w kategoriach biologiczno-rasowych czy cech osobowości; identyfikację z grupą społeczną i określonym terytorium; relacje z różnymi grupami społecznymi; świadomość struktur społecznych i politycznych oraz instytucji.

Pierwszy obszar osadzony jest w płaszczyźnie identyfikacji z określonym terytorium i grupą społeczną, obejmuje losy historyczne danej zbiorowości (społeczności). Można uznać, że poczucie tożsamości wyznaczone jest odrębnością oraz niezależnością państwową i narodową. W hierarchii społecznej są to podstawowe cele, których realizacja determinuje (warunkuje) zarówno rozwój struktury społeczeństwa, jak i organizowanie form jego aktywności. Uzyskanie owej odrębności i autonomii (pod względem terytorialnym i społecznym) pozwala społecznościom realizować własne dążenia, wyzwała określone działania społeczne o charakterze indywidualnym i zbiorowym. Dlatego też społeczności pozbawione własnych organizmów państwowych, instytucji i organizacji (społecznych, oświatowych, wyznaniowych, mniejszościowych) dążą do ich ustanowienia. Proces ten do dnia dzisiejszego zwłaszcza dla wielu grup mniejszościowych, etnicznych czy wyznaniowych - w Europie, jak i poza nią - okazuje się długotrwałym i nierzadko pociąga za sobą wiele ofiar. Przykładem tego typu zjawisk jest między innymi w dalszym ciągu sytuacja na Bałkanach i w niektórych państwach byłego Związku Radzieckiego.

W sytuacji zaspokojenia podstawowej potrzeby odrębności i niezależności, w sytuacji stabilności, pokoju, kulturowego i narodowego bezpieczeństwa można mówić

o dogodnych warunkach dla kształtowania się odrębności tożsamości „otwartej” - podwojonej, potrojonej i wielokulturowej⁶ (Suchodolska 1999; 1998). Człowiek nie obawiający się utraty swojej tożsamości rozwija zwielokrotnione identyfikacje. Im bardziej niezależne (terytorialnie, politycznie i gospodarczo, ekonomicznie) społeczeństwo czy państwo, tym szerszy może być wachlarz współwystępujących identyfikacji zbiorowości, tym bardziej złożona (wielowarstwowa), wielowymiarowa i spójna może okazać się tożsamość tego społeczeństwa. Liczne potwierdzenia tego typu zależności znajdują swoje odniesienia w prowadzonych na ten temat badaniach⁷. Jednostka o tożsamości wielowymiarowej nie odczuwa zagubienia kulturowego i przejawia potrzebę identyfikacji, także w płaszczyźnie ponadnarodowej (globalnej), jednocześnie zgłębiając i pielęgnując rdzenne, rodzime wartości.

Drugi z obszarów wyznaczony jest odrębnością kultury, języka, obyczajów, oświaty, często również religii i wyznania danej grupy (narodu). Jest to płaszczyzna, w której kształtuje się (rozwija) światopogląd, i w której istotne miejsce zajmują kwestie wychowania - przekazu wiedzy i tradycji. Szeroko pojęta kultura - język, obyczaje, tradycja, symbole kulturowe i religijne - jest czynnikiem stabilizującym życie społeczeństw i społeczności. W różnych społecznościach w sposób odmienny budziła się owa świadomość przynależności do określonych grup etnicznych, odmiennych kulturowo, środowiskowo, a nawet wyznaniowo czy językowo⁸ (Kosowska-Rataj 1998; Sadowski 1995). W korzystnej sytuacji rozwoju znajdują się państwa czy regiony, w których istnieją (i istniały) dobre warunki dla pielęgnowania tradycji i kultury za pośrednictwem oświaty, organizacji oraz stowarzyszeń. Można bowiem sądzić, że bogata tradycja kulturowa i dobrze rozwinięta sieć towarzystw kulturalnych i organizacji oświatowych stanowią silną grupę determinantów przejawianych zachowań tożsamościowych. Społeczności nie posiadające dogodnych warunków dla rozwoju własnej - narodowej czy regionalnej kultury duchowej, a także oświaty ujawniają silne dążenia do samookreślenia w płaszczyźnie etnicznej, regionalnej. Przykładem silnych oddziaływań tych czynników na zachowanie własnej tożsamości i odrębności (etnicznej, narodowej, społecznej) mogą być mniejszości narodowe i inne społeczności pozbawione własnej państwowości (Nikitorowicz 2000:57-83).

Poziom rozwoju społeczno-kulturowego na przełomie wieków, świadomość odrębności kulturowej (narodowej, regionalnej, językowej czy wyznaniowej), jak również ciągłość oddziaływania instytucji kulturalno-oświatowych decyduje w sposób zna-

6 Tożsamość „otwarta” wiąże się z postawą gotowości do nawiązywania dialogu z odmiennością i uczenia się coraz wyższych i doskonalszych form komunikacji międzykulturowej. Gotowość ta jest tym większa, im bardziej dojrzała jest tożsamość własna jednostki, osadzona w świadomości wartości tworzonych i rozwijanych w jej „prywatnej ojczyźnie”.

7 Badania takie prowadzone są na obszarach pogranicza polsko-czeskiego, polsko-białoruskiego, polsko-ukraińskiego.

8 Świadomość narodowa pojawia się w miejsce poprzedzających ją form świadomości etnicznej w efekcie długotrwałego procesu integracji kulturalnej. Kwestie te porusza, odwołując się do literatury źródłowej J. Kosowska-Rataj. Język jest istotną płaszczyzną samookreślenia w kategoriach przynależności do grupy.

czący o kształtowaniu się poczucia tożsamości danej grupy czy społeczności. Sytuacja stabilizacji i „komfortu kulturowego” związana z możliwościami kontynuowania tradycji, kultywowania języka i religii, a także tworzenia własnych organizacji i instytucji wyzwała w społecznościach chęć podnoszenia statusu grupy i standardu życia. Warto przypomnieć, że - za sprawą historii, na skutek znaczących zmian demograficznych zaistniałych po II wojnie światowej - w różnych strefach tego samego pogranicza (pogranicza polsko-czeskiego) można mówić o braku takiej stabilizacji. Przerwanie ciągłości kulturowej i odmienne warunki funkcjonowania oświaty na pograniczu Polski z Czechami (Jasiński 1998:80-81) okazało się bowiem znaczącym czynnikiem w procesie integracji kulturowej na tym obszarze.

Specyficzne uwarunkowania (kulturowe, oświatowe, wyznaniowe) rozwoju zarówno różnych regionów (państw, części Europy), jak i stref Pogranicza wyznaczać mogą odmienne zachowania tożsamościowe.

Trzeci obszar, postrzegany przez autora teorii w kategoriach świadomości swoistej genealogii historycznej, wyobrażeń o „odmienności” - z punktu widzenia procesu kształtowania się cech danej grupy - traktować można jako trudny do jednoznacznego określenia obszar kształtowania się stereotypów dotyczących własnej i innych grup (społecznych i narodowych). W płaszczyźnie wzajemnego postrzegania - siebie i swojej grupy a innych grup - w kontekście przynależności do „swoich” i „obcych” rodzą się określone identyfikacje społeczne. Każda z grup postrzega siebie w pewien swoisty sposób, wizerunki „swoich” i „obcych” zazwyczaj znacznie się różnią. Wyobrażenia te stanowią jednak również element identyfikacji czy raczej są elementem autoidentyfikacji.

Czwarty obszar uwarunkowań tożsamości związany jest najczęściej z kondycją gospodarczo-ekonomiczną grup, poziomem życia, pozycją cywilizacyjną, techniczną i technologiczną, a także kulturową grup społecznych.

Zauważyć można rosnące znaczenie czynnika gospodarczo-ekonomicznego w życiu współczesnych społeczeństw. Wraz z podnoszeniem się poziomu cywilizacyjnego na świecie, rozwojem struktur organizacyjnych państw czy regionów kondycja gospodarczo-ekonomiczna traktowana jest jako stymulator (czynnik) identyfikacyjny. W szczególności dotyczy to społeczności, które stosunkowo szybko, deklaratywnie bądź urzędowo, zmieniały swoją tożsamość narodową pod wpływem procesu migracji zarobkowej. Sytuacje takie miały i mają z pewnością nadal swoje miejsce w regionach pogranicznych (i przygranicznych) wielu państw, zwłaszcza postsocjalistycznych. Duży ładunek emocjonalny w stosunku do życia w większym dostatku i „szczęśliwości” poza granicami kraju - w innej części Europy - np. kosztem zmiany obywatelstwa, towarzyszy nadal wielu młodym ludziom, którzy nie dostrzegają własnych szans rozwojowych w kraju. Świadczą o tym liczne badania prowadzone nad młodzieżą. Na przestrzeni ostatnich kilku lat odsetek ten prawdopodobnie maleje, jednak nadal zjawisko to jest dostrzegane społecznie. Być może nowe źródła identyfikacji kulturowej (narodowej, wyznaniowej) odczytać można jako konsekwencję zacierania się tradycyjnego pojmowania znaczenia tożsamości narodowej - na skutek zmiany modelu

życia i kryteriów samookreślenia w kontekście procesów integracyjnych, wobec życia w nowym, globalnym wymiarze.

Obserwując współczesne społeczeństwa i społeczności można odnieść wrażenie, iż podstawowe czynniki determinujące tożsamość i zachowania tożsamościowe mieszczą się w dwóch pierwszych z wyróżnionych obszarów uwarunkowań. Najsilniej przejawiane są dążenia do zachowania odrębności narodowej (państwowej), jak również do podtrzymania odrębności kulturowej, możliwej dzięki pielęgnowaniu języka, tradycji, religii i obyczajów. Wiele narodów, zwłaszcza z obszarów Europy Środkowo-Wschodniej oraz społeczności mniejszości narodowych (również na pograniczach narodowych i kulturowych) walczy o niezależność terytorialną i państwową oraz polityczną, a także prawa obywatelskie i prawa do edukacji w języku ojczystym. Sprawy te nabierają aktualnie nadal szczególnej wagi, a żywym przykładem tych zmagania jest mniejszość polska na Białorusi.

Dążenia do zachowania odrębności obserwujemy nie tylko w społecznościach (zbiorowościach) zagrożonych, pozbawionych tych przywilejów, ale również w wysoko cywilizowanych i uprzemysłowionych społeczeństwach. Dowodem na istnienie tego rodzaju postaw mogą być chociażby wyniki badań prowadzonych na temat stosunku niektórych społeczeństw do procesu integracji europejskiej. Zachowanie własnej odrębności narodowej i kulturowej okazuje się jednym z warunków pozytywnego myślenia o procesie integracji z resztą Europy⁹ (Śliwerski 1996:25).

Wśród wyróżnionych obszarów uwarunkowań współczesnej tożsamości na uwagę zasługuje również czwarty obszar, dotyczący kondycji gospodarczo-ekonomicznej, rozumianej jako siły potencjału gospodarczego, wyznaczającego warunki i standardy życia określonych grup społecznych. Zauważyć można, że uzyskiwanie niezależności pod względem gospodarczym i ekonomicznym wyzwala w zbiorowościach nowe możliwości rozwoju społecznego i kulturalnego, pozwala lepiej i bardziej skutecznie projektować przyszłość współczesnej młodzieży.

Ważnym elementem zachowań tożsamościowych - zdaniem T. Lewowickiego - jest zachowanie szczególnej homeostazy czynników tożsamościowych oraz wypełnianie potrzeb w zakresie wyróżnionych spraw (Lewowicki, Jasiński 1998). Pozwala to zarówno jednostkom, jak i grupom społecznym zachować pewną stabilność w zakresie preferowanych wartości, przyjmowanych postaw, przejawianych zachowań społecznych i wyznaczanych sobie celów życiowych. Wyodrębnienie powyższych elementów teorii tożsamości i zachowań tożsamościowych - traktowanych poniekąd w układzie hierarchicznym - wymaga przyjęcia pewnych kategorii opisu swoistych mechanizmów przejawianych zachowań społecznych i grupowych. Poszukiwanie sposobów wyjaśniania tych mechanizmów w kontekście socjologicznych i psychologicznych teorii stanowi treść kolejnego - piątego - obszaru.

9 Jest to zjawisko obserwowane nie tylko w Polsce, ale i w państwach Europy Zachodniej, np. w Holandii, Belgii i Danii. Jednym z powodów krytycznego wręcz stosunku tych społeczeństw do Wspólnoty Europejskiej jest lęk przed podporządkowaniem ponadpaństwowym i kulturowym.

Uzasadnione jest również przyjęcie ostatniego, szóstego obszaru spraw bliskich rozważaniom o tożsamości i zachowaniach tożsamościowych, obejmującego szeroko pojęte kwestie światopoglądowe, polityczne i ideologiczne, o szerokim spektrum oddziaływań na jednostki i grupy społeczne. W poszukiwaniu modelu współczesnej tożsamości w wymiarze jednostkowym i grupowym ważne miejsce zajmują konteksty, w jakich może się ona kształtować. Obraz ten wyznaczają różnorakie uwarunkowania związane z funkcjonowaniem grup czy większych zbiorowości, poczynając od charakteru ideologicznego państwa, przyjętej strategii politycznej (widocznej również w tendencjach do traktowania mniejszości etnicznych, narodowych czy wyznaniowych, dbałości o odpowiednie warunki ich egzystencji i rozwoju), rozwoju instytucji o znaczącej sile oddziaływania na rodzące się kwestie światopoglądowe społeczności. Ważnym czynnikiem wyznaczającym zachowania tożsamościowe jest także różnorodność etniczna i wyznaniowa, intensywna w warunkach Pogranicza i szczególnie mocno determinująca proces postrzegania „Innych” - odmiennych pod względem światopoglądowym. Wszystkie z wyróżnionych jedynie przykładowo elementów stają się istotnymi czynnikami w egzemplifikacji źródeł obrazu współczesnej tożsamości.

Obok ukształtowanej przez wieki tożsamości tradycyjnej obserwuje się współcześnie rozwój nowego obrazu czy wizji tożsamości. Erozja modelu tożsamości, pojmowanej najczęściej jako tożsamość narodowa, wiąże się między innymi z osłabieniem tradycyjnie rozumianego przywiązania do „małej ojczyzny”, która doceniana jest nadal w płaszczyźnie emocjonalnej, jednak - w obliczu obserwowanej dominacji pragmatyzmu nad sentymentalizmem - staje się dla człowieka inną kategorią odniesienia. Jest istotnym warunkiem rozwoju tożsamości w warstwie ponadnarodowej. Dezaktualizuje się jednak tradycyjne podtrzymywanie określonych, względnie stałych wzorów życia własnej społeczności - społeczności wspólnotowej - regionalnej. Dzieje się to zwłaszcza w społecznościach i społeczeństwach lansujących nowe, europejskie koncepcje i style życia, którym - w sposób naturalny - sprzyja między innymi wzrastająca znajomość języków obcych. Zjawisko to obserwuje się ostrzej wraz z tendencją do preferowania (szczególnie przez środowiska polityczne) obrazu (wizerunku) tożsamości człowieka XXI wieku - tożsamości „otwartej” - zawierającej „silne akcenty struktur ponadpaństwowych, organizmów ponadnarodowych, organizacji o charakterze gospodarczo-ekonomicznym” (Lewowicki 1995:62; Lewowicki 1994:133-135). Wszystkie z nakreślonych powyżej tendencji zależą w dużym stopniu od warunków, jakimi dysponuje zbiorowość zamieszkująca dany obszar kulturowy. Odmiennie mogą być dążenia społeczne i zachowania tożsamościowe w kręgu kultury tradycyjnej, inne - w państwach postradycyjnych (późnowoczesnych). Dominacje określonych wariantów identyfikacyjnych i tożsamościowych mają prawdopodobnie swoje silne uwarunkowania zarówno w społeczeństwach (państwach) o dobrze rozwiniętej strukturze - społeczeństwach wysoko uprzemysłowionych, preferujących politykę proeuropejską, jak i na zróżnicowanych oraz silnych kulturowo i gospodarczo (o silnym potencjale) obszarach pogranicznych.

Powyższy koncept teoretyczny wydaje się cenny ze względu na możliwość traktowania kwestii tożsamości z uwzględnieniem związków i zależności, jakie współwy-

stępują w zakresie jej wymiarów, jako integralnego układu elementów dominujących obszarów tożsamości i przejawianych zachowań tożsamościowych.

Analizując powyższe tendencje w zakresie wyróżnionych obszarów świadczących o poczuciu tożsamości i zachowaniach z tym poczuciem związanych - stanowiących elementy Teorii Zachowań Tożsamościowych (TZT) - warto zwrócić uwagę na fakt, iż zmianom ulega tradycyjny model tożsamości (zwłaszcza tożsamości narodowej). Wydaje się, że model ten ulega zmianie odpowiednio do przemian społecznych, kulturowych, przeobrażeń strukturalnych, przemian w sposobach funkcjonowania i postrzegania współczesnych zbiorowości. Zmiany te wiążą się również - być może - z osiąganym przez społeczeństwa (społeczności regionalne) poziomem rozwoju, zarówno gospodarczego, jak i społeczno-kulturowego. Z pewnością kwestie te znajdują odmienne (specyficzne) uwarunkowania na obszarach zróżnicowanych kulturowo. Lista wyznaczników tożsamości i przejawianych zachowań tożsamościowych na Pograniczu jest zatem niezwykle różnorodna.

Ważnym sposobem ukazania współczesnej tożsamości młodych ludzi wydaje się zatem skoncentrowanie na jej dominujących uwarunkowaniach, które mogą się zmieniać wraz z nowym kontekstem czasowo-przestrzennym. W tym celu poddano analizie potencjał (edukacyjny, społeczno-kulturowy i gospodarczy) wybranych stref na pograniczu polsko-czeskim, jako jeden z istotnych czynników kształtujących współczesny model tożsamości młodych ludzi (także zmiany w tym modelu). Pozwala to na stawianie pytania - w jaki sposób doświadczenia edukacyjne i społeczno-kulturowe kształtują ich gotowość do kreowania własnego życia i związanych z nim deklarowanych adaptacji społecznych? Kierując się potrzebą wskazania najbardziej charakterystycznych tendencji w przejawianych zachowaniach tożsamościowych młodzieży autorka przywołuje wnioski z wielozmiennowych badań, podjętych na wybranych obszarach pogranicza polsko-czeskiego w latach 2002 – 2003¹⁰, których głównym celem było właśnie poszukiwanie związków między potencjałem pogranicza polsko-czeskiego a zachowaniami tożsamościowymi młodych ludzi, porównując je z aktualnymi wynikami badań, uzyskanymi na mniejszej próbie młodzieży, zamieszkującej te same obszary Pogranicza. W roku 2002 autorka postawiła tezę, zgodnie z którą potencjał Pogranicza uważać można współcześnie za jeden z głównych czynników wyznaczających tożsamość młodego pokolenia, co oznacza, iż zachowania tożsamościowe mogą się kształtować w zależności od intensywności rozwoju obszarów pogranicznych (i przygranicznych), nazwanej w opracowaniu siłą potencjału. Za główne czynniki kształtujące tożsamość młodzieży z pogranicza polsko-czeskiego uznano: - poziom życia, - warunki edukacji, - możliwości realizowania przez młodzież planów życiowych, a także - potencjał środowiska socjokulturowego. Autorka przyjęła hierarchiczność wyznaczników potencjału Pogranicza, traktując warunki edukacji młodzieży

10 W badaniach, o których mowa wyodrębnione zostały trzy zróżnicowane pod względem demograficzno-osadniczym, społeczno-kulturowym i gospodarczym strefy (dobór terenu badań był celowy) ; strefa I – Cieszyn, Racibórz – Ostrawa; strefa II – Paczków, Ziębice, Ząbkowice Śląskie – Nachod, Trutnov, Trebechovice pod Orebem; strefa III – Jelenia Góra – Hradec Kralove

jako swoistej płaszczyzny oddziaływania czynnika społecznego i rozwoju kulturowego, wzmacnianych dobrą kondycją gospodarczą regionu.

Analiza zebranego wówczas materiału pozwoliła potwierdzić hipotezę, zgodnie z którą potencjał Pogranicza sprawia, że region zamieszkania staje się bardziej atrakcyjny, stwarza warunki autokreacji jednostki, a nawet jest symbolem kulturowego i ekonomicznego bezpieczeństwa. Czynniki te – jak się okazało po przeprowadzeniu badań – istotnie sprzyjają tworzeniu się silnych więzów ze środowiskiem zamieszkania, kształtowaniu się planów z nim związanych, określonej hierarchizacji wartości, także większej otwartości społecznej. Okazało się też, że bogata oferta oświatowa, dobre warunki kształcenia wyższego, stymulują i pobudzają dążenia do pozostania w regionie w przyszłości, podjęcia dalszej nauki, pracy, założenia rodziny (takie przynajmniej były deklaracje młodych ludzi w latach 2002-2003). Wyraźnie zarysowała się też pewna tendencja, iż obok silnej dominanty narodowej łatwiej rozwijają się zachowania, świadczące o preferencjach ponadnarodowych (globalnych), zdolnościach myślenia w kategoriach szerszych przynależności, ponieważ – w sposób niejako immanentny – zapewnione są warunki ekonomicznego bezpieczeństwa, dostarczając młodym ludziom poczucia pewności, że mogą myśleć o próbach dostrzegania własnego miejsca także w innej przestrzeni socjoekonomicznej. Te tendencje rozumieć należy zatem w aspekcie wielopłaszczyznowych identyfikacji, sprzyjających kształtowaniu się tożsamości „złożonej”, która – wraz z możliwością doświadczania Inności, przy jednoczesnym przekonaniu o dobrej pozycji własnej grupy odniesienia – chroni przed ryzykiem doświadczania pustki aksjologicznej.

Zauważono też, że potencjał społeczno-kulturowy najsilniej wyznaczał zachowania tożsamościowe w drugim obszarze, związanym z poczuciem odrębności kulturowej, potrzebę otwartości na Innego, potrzebę poszukiwania wspólnego kodu komunikacyjnego (wartości będących stabilizatorem potrzeb wspólnotowych, tj. rodzina, wartości symboliczne). Potencjał gospodarczy natomiast – wyznaczał zachowania głównie z obszaru identyfikacji z terytorium i grupą społeczną, co w praktyce oznaczało, że młodzież zamieszkująca obszary o dogodnej/wysokiej pozycji gospodarczo-ekonomicznej była świadoma własnych oczekiwań i zmotywowana w kierunku rozwijania własnej zaradności życiowej na obszarze, który zamieszkuje. Oczywiście, poczucie komfortu ekonomicznego może również potencjalnie prowadzić do postawy konsumpcyjnej, jednak w przypadku młodych Polaków (do których odnosi się to opracowanie), takie tendencje nie są widoczne.

Ważnym do uwzględnienia aspektem badań prowadzonych w tamtym czasie było funkcjonowanie młodzieży w takiej przestrzeni społeczno-ekonomicznej, która – także w realiach społeczeństwa polskiego – wyznaczona została zjawiskami kryzysu gospodarczego z lat 90. oraz restrukturyzacją gospodarki, wywołującą istotne zmiany na rynku pracy. Sytuacja ta wywoływała potrzebę docenienia wartości pracy i wykształcenia jako czynników stabilizujących sytuację człowieka. Uwzględnienie działania tych czynników może zatem przyczyniać się do potwierdzenia tezy o zależności dążeń życiowych od aktualnego kontekstu społeczno-ekonomicznego i politycznego

w społeczeństwie. Pomimo, że - w pełnej skali zjawiska - zachowania tożsamościowe młodych ludzi zamieszkujących zróżnicowane ekonomicznie, kulturowo i edukacyjnie strefy Pogranicza (w latach 2002-2003) generalnie się różniły i dziś także w sposób podobny się różnią, to jednak - w wywiadach prowadzonych z badanymi - zarysowuje się pewna wspólna tendencja w podejściu do nadchodzącego (przynajmniej dla pewnej części młodych ludzi) zadania rozwojowego, jakim jest osiąganie samodzielności ekonomicznej. Odwołując się do wyników badań realizowanych w 2009 roku w mniejszej grupie badanych, zauważa się nieznaczny wzrost dojrzałości myślenia i projekcji związanych z przyszłością. Wydaje się to szczególnie wyraźne na obszarach, gdzie istnieją korzystne (nie obciążone wysokim wskaźnikiem bezrobocia) warunki, wyznaczające lepszą pozycję młodego człowieka po ukończeniu edukacji; widoczne jest to jednak także w przypadku deklaracji młodych ludzi, żyjących na obszarach o niekorzystnej pozycji gospodarczo-ekonomicznej. Polska młodzież, żyjąca na obszarach zdekapitalizowanych, gdzie trudniej uzyskać miejsce pracy, kieruje się w szczególności pilnymi do realizacji potrzebami żywymi - wyznaczającymi ich zdaniem standard życia i status społeczny - wśród których dobrze płatna praca i sukces zawodowy - zajmuje miejsce szczególne. Co optymistyczne - ta dzisiejsza młodzież - zdecydowanie rzadziej niż ta z prowadzonych badań w 2002/2003 roku wskazuje na nielegalne źródła dochodu i utrzymania, uznając raczej potrzeby wyjazdu zagranicę za ważne ze względu np. na konieczność podniesienia statusu społecznego (nie zawsze łącząc go z zawodowym). Wiąże się to - zwłaszcza w przypadku studentów - z czasowym odroczeniem planowej realizacji programu studiów i wyjazdem do pracy zagranicę, najczęściej do Anglii, Irlandii czy Stanów Zjednoczonych. Można jednak wskazać, iż tego typu zachowania obserwowane były zawsze, zwłaszcza w społeczeństwach, które dotknięte zostały skutkami peryferyjności ekonomicznej. Wówczas popularne - bo możliwe i legalne - stały się liczne migracje, których dodatkowym wzmocnieniem są dla młodych ludzi rosnące kompetencje w zakresie języków obcych.

Poszukując zatem odpowiedzi na pytanie o kondycję aksjologiczną młodzieży zamieszkującej obszar pogranicza polsko-czeskiego, jak również związany z nią wybór własnej drogi życiowej, można zatem koncentrować się między innymi na analizie takich właśnie spraw, wskazując pewne dominanty. Dane uzyskane w badaniach prowadzonych na pograniczu polsko-czeskim kilka lat temu korespondowały ze spostrzeżeniami dokonanymi przez innych badaczy, odnoszonymi do młodzieży w centrum kraju. Preferencje deklaratywne młodych ludzi mają wspólny mianownik; młodzież w tym przedziale wiekowym upatruje swoje cele życiowe na ogół właśnie w konkretnych zadaniach, takich jak: zdobycie wykształcenia, zawodu - pracy, a w niedawnych jeszcze latach - również znacząco założenie rodziny (Sikorski 1999:73). Uzyskanie (oczekiwane) szczęścia rodzinnego dzielił niewielki dystans od innych wartości, takich jak: zdobycie dobrej pracy lub dobrego wykształcenia. Dla badanych szczęście rodzinne i realizacja wartości rodzinnych okazują się ważnymi celami w życiu (Szymański 2000). Tendencja ta nie zmienia się również aktualnie; zauważa się jednak

czasami nowy jej wymiar, ponieważ młodzi ludzie traktują dziś szczęście jako dobrostan w wymiarze osobistym, służący człowiekowi do realizacji celów podmiotowych, co sprawia, że rodzina pojmowana bywa jako komfortowe środowisko życia, a związki i relacje partnerskie nie są – w perspektywie aktualnie prowadzonych badań – wartością pierwszoplanową, bo zmienia się optyka tych spraw w ocenie młodzieży. Nawet jeśli dążenia do bycia szczęśliwym pozostają dla młodych wartością, to jednak nie realizują się za pośrednictwem szybkiego formalizowania tych więzi i nadawania im instytucjonalnego charakteru, lecz pozostawania w nich z możliwością pocucia względnej wolności i samorealizacji oraz autonomii życiowych wyborów.

Warto pokreślić, iż dla młodzieży z obu badanych grup zdobycie wykształcenia stanowi dużą wartość. Fakt ten – w przypadku młodzieży badanej kilka lat temu – wiązać było można prawdopodobnie z wyobrażeniami dotyczącymi rosnącej roli wykształcenia w nowej, w przyszłości unijnej rzeczywistości. Z całą pewnością jednak można mówić o tym, że wykształcenie postrzegane jest przez badanych (w szczególności przez uczniów ze szkół średnich) w kategoriach aksjologicznych; jest wartością, umożliwiającą uzyskanie wyższego statusu czy nawet prestiżu społecznego. Ponadto, można się spodziewać, że jednym z czynników decydujących o takim odbiorze jest świadomość lepszych perspektyw zawodowych, zadowalającej sytuacji ekonomicznej. Okazuje się bowiem, że problem bezrobocia dotyczy w szczególności osoby w wykształceniu zawodowym i średnim (Bogaj 1995). Dziś – podobni im młodzi ludzie – tym bardziej weryfikują (osobiście lub na przykładach osób z własnego środowiska) swoje przekonanie o przydatności zdobywania wykształcenia i podnoszenia kwalifikacji, które rozumiane są nawet w kategoriach habitusu kulturowego człowieka. Zajmuje ono, obok ważnych umiejętności społecznych człowieka XXI wieku, miejsce priorytetowe. Nie dziwi zatem, że młodzież (zwłaszcza ta zdolna i zmotywowana poznawczo) dostrzega jego potrzebę.

Podsumowanie

Analizując powyższe kwestie, można postawić pytanie o to jakie związki dostrzec można między zasobnością/atrakcyjnością ekonomiczno-społeczno-kulturową obszaru zamieszkania a zachowaniami tożsamościowymi młodych Polaków, a także zweryfikować co zmienia się wraz z czasem w obrazie własnym młodych Polaków i ich priorytetach aksjologicznych związanych z planowaniem swojej przyszłości?

Wgląd w system wartości i deklaracje badanej młodzieży w okresie adolescencji (zarówno tej z lat 2002-2003, jak i 2009) generalnie wskazuje zbliżone strategie radzenia sobie z wyzwaniem społeczno-edukacyjnym, a także względne podobieństwo preferowanych przez nich stylów myślenia i hierarchiach wartości. Takie predyspozycje widoczne są zresztą u większość młodych ludzi w podobnym wieku – także w grupach pokoleniowych sprzed lat, głównie dlatego, że ten okres charakteryzuje wyraźne dążenie do nadania swojemu życiu niepowtarzalnego (choć podobnego do własnej grupy pokoleniowej) charakteru. Wśród najczęściej wymienianych preferencji, okre-

ślających cele i aspiracje życiowe młodzieży dominują te, które wiążą się z chęcią osiągnięcia szczęścia w relacjach partnerskich, dobrze płatnego zawodu i zdobycia dobrogo - czyli pozwalającego na samorealizację - wykształcenia (Świda-Zięba 1998:52). W systemie wartości brak jest jednak niezbędnego punktu ciężkości, który mógłby stabilizować orientacje życiowe. Anonimowość trudnych do przewidzenia zmian, które mogą się pojawić w poglądach, dążeniach i celach życiowych młodych ludzi, polega na tym, że hierarchia wartości ma „charakter spłaszczony” (Szymański 1998:137), co oznacza, że wartości plasujące się na kolejnych miejscach dzieli niewielki dystans. Tak jest w przypadku obu grup; tej - badanej w latach 2002/2003 i tej z 2009. Można jednak zauważyć, że dość wysoką pozycję w systemie wartości młodzieży z obu poddanych analizie grup zajmuje praca. Wzrost znaczenia pracy w świadomości uczniów jest - prawdopodobnie - wyraźnym odzwierciedleniem pojawiających się oddziaływań gospodarki rynkowej. Wiedzą oni, że otrzymanie „dobrej pracy” wyznacza określone możliwości życiowe, związane z osiąganiem wielu stawianych sobie celów. Zmienia się natomiast wśród młodzieży sposób jej postrzegania; tendencje te zarysowują się zarówno wraz z zasobnością miejsca zamieszkania, jak i - co wydaje się oczywiste - typem szkoły. Uczniowie zamieszkujący obszary bogatsze gospodarczo (o wyższym wskaźniku potencjału ekonomicznego), a także ci, którzy cenią potrzebę zdobycia wykształcenia, traktują pracę zadaniowo i zdecydowanie bardziej perspektywicznie; dla nielicznych tylko życie w komfortowych warunkach ekonomicznych sprzyja niechęci do nauki i w przyszłości także szukania pracy. Generalnie, można powiedzieć, że to w szczególności młodzież zamieszkująca tereny słabsze ekonomicznie (prawdopodobnie nieufna wobec mało elastycznego i mało funkcjonalnego rynku pracy) nie przejawia szczególnej gotowości do myślenia o zdobyciu takiego zajęcia, które byłoby docelowym obszarem dłuższej samorealizacji i utrzymania. Powodów takich deklaracji może być wiele. Z jednej strony - widząc trudności na rynku pracy lub brak możliwości stabilnego zarobkowania przez rodziców lub znajomych w własnej miejscowości, nie czuje się dostatecznie zmotywowana do myślenia o zdobywaniu zawodu i kwalifikacji, które - w przyszłości - okazały by się potrzebne czy pożądane. Z drugiej strony patrząc - jest to na ogół młodzież żyjąca na obszarach zdekapitalizowanych (okolice Jeleniej Góry, Wałbrzycha) i nie widzi innych szans prócz wykorzystania transgranicznego położenia, co wzmacnia skłonność podejmowania czasami ryzykownych form aktywności handlowej na Pograniczu. Całkiem możliwe też wydaje się stwierdzenie, iż szukanie ewentualnej pracy w najbliższej przyszłości grupa ta traktuje jako jedno z trudniejszych zadań permanentnej edukacji na etapie mającej dopiero nadejść wczesnej dorosłości. Dokonane analizy nasuwają jeszcze jedną uwagę, że - wraz z lepszą kondycją społeczno-gospodarczą - wzrasta wartość oczekiwań związanych z założeniem rodziny, a słaby rozwój gospodarczy regionu wzmacniać może u młodych ludzi pragnienie sukcesu zawodowego (także pozyskania „łatwego pieniądza”¹¹) - co zauważa się w obu grupach badanych, zarówno tej z lat 2002-2003, jak i 2009. Wraz z tymi oczekiwaniami widać też zmieniający się stosunek młodych

11 Jest to określenie zapożyczone z narzędzia badawczego.

ludzi do regionu jako miejsca życia i samorealizacji. W praktyce oznacza to, iż wraz z bogactwem regionu czy Małej Ojczyzny (niższy wskaźnik bezrobocia, bogata sieć instytucji społecznych, kulturowych oraz edukacyjnych) w świadomości młodych rysuje się bardziej emocjonalny do niego stosunek.

Warto zauważyć, że młodzi ludzie – jako pokolenie podatne na zmiany cywilizacyjno-technologiczne – coraz bardziej odchodzą od typowych dla starszych pokoleń obszarów identyfikacji terytorialnej i narodowej, wyznaczonej tradycją i symboliką; dzieje się to na rzecz identyfikacji i projekcji życiowych o podłożu socjo-kulturowym i ekonomicznym. Może to oznaczać, że ich zachowania społeczne (w tym także tożsamościowe) kształtują się i rozwijają w kierunku szerszych przynależności niż narodowa. Niewykluczone, że silną płaszczyzną immanentnie wyznaczającą sposób myślenia młodzieży o dalszej edukacji i przyszłości jest płaszczyzna ekonomiczna, której względna stabilność i bogactwo kapitałowe w regionie stają się istotnym wzmocnieniem ich postaw proregionalnych. Obserwuje się jednak, że wraz z upływającym czasem, młodzież całkiem skutecznie odnajduje samych siebie w nowych warunkach, oczekuje lepszego życia, możliwości realizacji zawodowej i korzyści finansowych. Fakt, że życzenia te są jednak zróżnicowane, nie powinien dziwić. W latach 2002-2003 zauważało się, że młodzież bardzo indywidualnie podchodziła do kwestii integracji z Europą; ufność w stosunku do nowych, potencjalnie lepszych warunków życiowych deklarowała w szczególności młodzież z terenów najsłabszych pod względem rozwoju gospodarczego i socjokulturowego spośród badanych regionów. Dziś to właśnie ci sami młodzi mówią, że proces integrowania się z resztą Europy był ważnym ogniwem zmian i dostrzegają wiele jego walorów na co dzień. Istotnie, można sądzić, że spełnienie ważnych dla jednostki potrzeb psychospołecznych, które przekładają się na realizację w codziennych obszarach funkcjonowania jest zwykle postrzegany jako wyraz spełnienia.

Zgodnie z przyjętym założeniem hipotetycznym można zauważyć, że tożsamość młodzieży, zarówno tej 2002-2003, jak i 2009 wyznaczają podobne grupy czynników. Niewielki odstęp czasu w realizowanych badaniach okazał się bez szczególnego wpływu na jej funkcjonowanie. Ci młodzi ludzie żyją w zbliżonych warunkach kulturowych i społecznych, jak również społecznych. Zarówno zatem identyfikację z terytorium czy grupą społeczną, jak i świadomość odrębności kulturowej traktować można jako obszary uwarunkowań wyznaczające zbliżone (jednak różniące się pewnymi komponentami) zachowania tożsamościowe młodzieży na Pograniczu. W zachowaniach tożsamościowych wyodrębnić można zatem pewne komponenty stałe, w pewien sposób niezależne od upływu czasu i warunków życia, w jakich przebiega proces socjalizacji, jak również symptomy odmienności, dokonujące się pod wpływem różnorodnych czynników. Czynnikiem najbardziej różnicującym owe postawy i zachowania jest określona kondycja Pogranicza w poszczególnych jego strefach. Opisywane w tym rozdziale dominanty, występujące w określonych obszarach zachowań tożsamościowych, mają swoje źródła – w głównej mierze – w uwarunkowaniach rozwoju stref pogranicza polsko-czeskiego. Potencjał ten przyspieszać może (a nawet wyzwać) określone preferencje oraz zachowania młodych ludzi i przyczyniać się -

w sposób pośredni - do występowania bądź braku spójności określonych elementów ich tożsamości. Pogląd ten znajduje swoje uzasadnienie między innymi w odniesieniu do wybranych elementów obrazu identyfikacji (autoidentyfikacji), dążeń i planów życiowych, hierarchii uznawanych wartości, elementów wyobrażeń związanych z przyszłością. Owe konteksty postrzegania świata rozwijają się pod wpływem swoistych dla stref zamieszkania uwarunkowań rozwojowych.

Powyższe analizy pozwalają zweryfikować i potwierdzić prawdziwość postawionej na użytek tego opracowania hipotezy, w której założyłam, że czynnikiem najbardziej różnicującym zachowania tożsamościowe młodzieży jest określona kondycja Pogranicza w zakresie rozwoju oświaty i potencjału społeczno-kulturowego, uwarunkowana poziomem rozwoju gospodarczego.

Bibliografia

- Babiński G.
1997 *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Kraków, „NOMOS”.
- Bogaj A., Kwiatkowski S., Szymański M.S.
1995 *System edukacji w Polsce. Osiągnięcia. Przemiany. Dylematy*, Warszawa, IBE.
- Bokszański Z.
1989 *Tożsamość - Interakcja - Grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*, Łódź, UŁ.
- Codol J.-P.
1977 *Porównywanie „ja - inni” a normy społeczne: zjawisko P.I.P. „Studia Psychologiczne”*
- Grabowska B.
2000 *Przemiany świadomości społecznej młodzieży na pograniczu polsko-czeskim (na przykładzie Cieszyna)*, Warszawa, IBE (niepublikowana praca doktorska).
- Jarymowicz M., Kwiatkowska A.
1988 *Atrybuty własnej tożsamości: właściwości spostrzegane jako wspólne dla JA i INNYCH versus specyficznie własne*, w: M. Jarymowicz (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji JA - INNI: tożsamość, indywidualizacja - przynależność*, Wrocław, „Ossolineum”.
- Jasiński Z.
1998 *Potencjał społeczno-kulturowy wybranych stref pogranicza polsko-czeskiego*, w: Z. Jasiński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz (red.), *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*, Opole, UO.
- Kantor R.
1996 *Pogranicze jako narodowy obszar kulturowy*, w: Z. Jasiński (red.), *Społeczno-cywilizacyjny wymiar edukacji*, Opole, UO.

- Kantor R.
1996 *Zróżnicowanie kulturowe Pogranicza a świadomość ich mieszkańców*, w: Z. Jasiński, A. Kozłowska (red.): *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, Opole UO.
- Kosowska-Rataj J.
1998 *Studenci Opola. Studium tożsamości narodowej*, Opole, UO.
- Kurczewska J.
1992 *Tożsamość kulturowa jednostki i konwersja ideologiczna (rozważania wstępne)*, „Kultura i Społeczeństwo” t. 36, nr 4.
- Lewowicki T., Jasiński Z.
1998 *Potencjał społeczno-kulturowy regionu jako czynnik determinujący poczucie tożsamości i plany życiowe*, w: Z. Jasiński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz (red.), *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*, Opole, UO.
- Lewowicki T.
1995 *Problemy tożsamości narodowej - w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych*, w: M.M. Urlińska (red.), *Edukacja a tożsamość etniczna*, Toruń, UMK.
- Lewowicki T.
1995 *O badaniach społeczności pogranicza - od parcjalnych opisów ku elementom teorii zachowań tożsamościowych*, w: J. Nikitorowicz (red.), *Edukacja międzykulturowa*. Białystok, „Trans Humana”
- Lewowicki T.
1994 *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży - stałość i zmienność*, w: T. Lewowicki (red.), *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn, UŚ-Filia w Cieszynie.
- Nikitorowicz J.
2000 *Młodzież pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec integracji europejskiej. Tożsamość, plany życiowe, wartości*, Białystok, „Trans Humana”.
- Nikitorowicz J.
1995 *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*, Białystok, „Trans Humana”.
- Ossowski S.
1966 *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*, w: *Dzieła*, T. 2, Warszawa, PWN.
- Rusek H.
2003 *Tożsamość pogranicza. Wprowadzenie*, w: Z. Kłodnicki, H. Rusek (red.), *Pogranicza kulturowe i etniczne w Polsce*, Wrocław, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, UW.
- Rusek H.
1997 *Kulturowe wzory życia na Pograniczu*, Katowice, UŚ.

- Sadowski A.
1995 *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*. Białystok, Białystok, „Trans Humana”.
- Sadowski A.
1992 *Pogranicze. Studia społeczne. Zarys problematyki*, „Pogranicze” t. 1.
- Sadowski A.
1991 *Społeczne problemy wschodniego pogranicza*, Białystok, Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku.
- Simonides D.
2003 *Jedność w różnorodności. Z problematyki kultury pogranicza*, w: Z. Kłodnicki, H. Rusek (red.), *Pogranicza kulturowe i etniczne w Polsce*, Wrocław, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Uniwersytet Wrocławski.
- Simonides D.
1994 *Pogranicze jako problem kultury*. Opole, UO.
- Suchodolska J.
1999 *Edukacja na Pograniczu wobec wielokulturowości - na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*, w: J. Nikitorowicz (red.), *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*, Białystok, „Trans Humana”.
- Suchodolska J.
1998 *Postawy i oczekiwania młodzieży akademickiej wobec integracji europejskiej*, w: T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Problemy Pogranicza i Edukacja*, Cieszyn, UŚ-Filia w Cieszynie.
- Sikorski W.
1999 *Aspiracje młodzieży uczącej się i ich tło rozwojowe*. Opole, UO.
- Śliwerski B.
1996 *Europa czy demokracja?* „Nowa Res Publica” 1996, nr 5.
- Szkudlarek T.
1995 *Dialektyka Innego i postkolonialna tożsamość*, w: M. Orlińska (red.), *Edukacja i tożsamość etniczna*, Toruń, UMK.
- Szymański M.S.
2000 *Młodzież wobec wartości. Próba diagnozy*, Warszawa 2000, IBE.
- Szymański M.S.
1998 *Młodzież wobec wartości. Próba diagnozy*, Warszawa, IBE.
- Świda-Zięba H.
2000 *Obraz świata i bycia w świecie*. Warszawa, UW.
- Świda-Zięba H.
1998 *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*. Warszawa, ISNS UW.
- Witkowski L.
1990 *W stronę edukacji (dla) pogranicza (pedagogiczne „Bachtinalia”)*. „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 4.